

րեր: Մեր բուրժուազիան հայ լեզուն համարում է մի «բաղբե-
նի»—մեղանական ստացուածք և նոյն իսկ վախենում է, որ
նրա գոհիկ հնչիւնը կը վերաւորէ իր քնքոյշ լսելիքը: Ահա
ինչի դէմ պէտք է կռուել:

Տիկ. Մար. Տէր-Գրիգորեան

ՌՈՒՍՍՑ ԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մ. Գորկիյ՝ «Дачники». — Լ. Անդրէեկ՝ «Красный Смѣхъ».

«Знание» հրատարակչական ընկերութեան «Ժողովածուի»
III գրքի մէջ, ի միջի այլոց, գետեղուած են Մ. Գորկիյի («Ա-
մառանոցակեցններ» («Дачники») բեմական գրուածքը և Լ. Ան-
դրէեկի «Կարմիր Միծաղ» («Красный Смѣхъ») պատմուածքը:

Գորկիյի բացասական վերաբերմունքը դէպի ռուս ինտե-
լիգենցիան կարմիր թելով անցնում էր մինչև այժմ նրա գըր-
չից դուրս եկած բոլոր երկերում, սակայն դեռ երբէք նա այն-
պիսի արհամարհանքով, ծաղրով և հեգնութեամբ չի խօսել այդ
«ինտելիգենցիայի» մասին, ինչպէս իր վերջին «Ամառանոցակեց-
ններ» գրուածքում, որի մէջ մտրակում է, խիստ մեղադրանքներ
թափում այդ դասակարգի մարդկանց վրայ: Այդ գրուածքը, ինչ-
պէս և ինքը հեղինակն է անուանել, տեսարաններ են (сцены), ուր
դուրս են գալիս ինտելիգենցիայի երկու սեռի զանազան ներկայա-
ցուցիչները և խօսում, վիճում ու գործում այն նպատակով, որ ըն-
թերցողի առաջ երևան գան դրանց հոգու ամբողջ դատարկութիւ-
նը և բարբերի նեխուածութիւնը... Երկու երեք «դրական» տի-
պերն էլ ժողովրդից դուրս եկած մարդիկ են, որոնց բերնում
Գորկին դնում է իր մեղադրական ճառերը: Այդ դրական տի-
պերից մէկը Վարվառա Միխայլովնան, օրինակ, ասում է.

«Ինտելիգենցիան—այդ մենք չենք! մենք մի ինչ որ ուրիշ
բան ենք... Մենք՝ մեր երկրում ամառանոցակեցններ ենք...
ինչ որ անցորդներ: Մենք իրար ենք անցնում, որոնում ենք
կեանքի մէջ յարմար տեղեր... Մենք ոչինչ չենք անում և զը-
գուելիօրէն շատ ենք խօսում: Եւ չափազանց շատ ստուծիւն
կայ մեր խօսակցութիւնների մէջ! Որպէսզի թագցնենք միմեան-
ցից մեր հոգեկան աղքատութիւնը, մենք զարգարւում ենք գեղե-

ցիկ ֆորազներով, դպրական իմաստութեան էփան ցնցոտիներով... Ոստում ենք կեանքի ողբերգականութեան մասին, չճանաչելով կեանքը, սիրում ենք ֆլալ, գանգատուել, հեծել...

«Հերիք են գանգատները, ունեցէք քաջութիւն լռելու Պէտք է լռել սեփական մանր մունր վշտերի մասին: Ձէ որ մենք գիտենք լռել, երբ բաւական ենք մեր կեանքի օրերով: Իւրաքանչիւրը մեզանից կու է տալիս իր բաղդի պատառը մեն-մենակ, իսկ մեր վիշտը, սրտի չնչին չանգրուածքը մենք դուրս ենք բերում փողոց, ցոյց ենք տալիս բոլորին ու բղաւում ենք, և լալիս ենք մեր ցաւի մասին ի լուր ամբողջ աշխարհի. մենք դուրս ենք նետում մեր տներէց մեր կերածների ֆնացորդները և նրանցով թունաւորում ենք քաղաքի օդը... Ահա հէնց այդ կերպ էլ մենք դուրս ենք գցում մեր հոգիներից բոլորը՝ ինչ անպէտք է և ծանր՝ մեր մերձաւորների ոտերի տակ: Ես հաւատացած եմ, որ հարիւրաւոր և հազարաւոր առողջ մարդիկ կորչում են, թունաւորուած և շշմած մեր գանգատներից և հառաչանքներից... Ո՞վ տուաւ մեզ չար իրաւունք՝ թունաւորել մարդկանց մեր անձնական խոցերի ծանր տեսքով:»

Մի այլ դրական տիպ, դարձեալ կին, Մարիա Լվովնա, աւսում է.

«Մենք բոլորս էլ, պարոններ, պէտք է այլ մարդիկ լինենք: Մենք՝ լուացարարների, խոհարարուհիների, առողջ բանուոր մարդկանց որդիներս, և պէտք է լինենք այլ, բոլորովին այլ տեսակի մարդիկ: Երբէք մեր երկրում չկային ժողովրդի մասսայի հետ արեան հարազատութեամբ կապուած, կրթուած մարդիկ... Այդ արեանական հարազատութիւնը պէտք է որ վառէր մեզ ջերմ ցանկութեամբ—վերաշինել, լուսաւորել մեզ հարազատ մարդկանց կեանքը, որոնք իրանց գոյութեան բոլոր օրերում միայն գործում են, խեղդուելով խաւարի և կեղտի մէջ... մենք չպէտք է որ խղճահարուելուց, ողորմելուց աշխատէինք կեանքի ընդարձակման համար... մենք պէտք է այդ անենք մեզ համար... որ պէսզի չգգանք անիծուած մենակութիւնը... չտեսնենք վիհը մեր՝ բարձունքներում կանգնածներիս, և մեր հարազատների՝ ախտեղ ներքեւում գտնուողների մէջ, որոնք մեզ վրայ վեր են նայում իբրեւ իրանց աշխատանքով ապրող թշնամիների վրայ: Նրանք մեզ իրանցից առաջ ուղարկեցին, որպէսզի մենք գրտնենք նրանց համար ճանապարհ դէպի լաւագոյն կեանքը... իսկ մենք հեռացանք նրանցից և կորանք, և մենք ինքներս ստեղծեցինք մեզ համար միայնակութիւն, լի անհանգիստ ունայնութեամբ և ներքին երկճեղքուածութեամբ... Ահա մեր դրաման: Բայց մենք ինքներս ստեղծեցինք նրան, մենք արժանի ենք այն

բոլորին, ինչ որ մեզ տանջում է: Այն, մենք իրաւունք չունինք
լքցնել կեանքը մեր հեծեծանքներով:

Եւ ահա այդ դրական տիպերից մէկը, կեանքի բարիքնե-
րի խորթ դաւակ Վլասը, ինչպիսի ծաղրական ոտանաւորով է
նշաւակութեան սխնին կապում «ինտելիգենտին»:

Маленькіе нудные людишки
Ходят по землѣ моей отчизны,
Ходят и—уныло ищутъ мѣста,
Гдѣ бы можно спрятаться отъ жизни

Все хотятъ дешевенькаго счастья,
Сытости, удобства и тишины,
Ходятъ и все жалуются
Сѣренькіе трусы и лгны.

Маленькія, краденыя мысли...
Модныя, красивыя словечки...
Ползаютъ тихонько съ краю жизни
Тусклые, какъ тѣни, человѣчки. *)

Այդ մեղադրական ճառերին, դատաւետութիւններին և մա-
նաւանդ ոտանաւորին պատասխանում է մտրակուող ինտելի-
գենտներից մէկը, ինժեներ Սոււլովը, թափելով իր մաղձը հե-
տեւալ խօսքերով:

Սոււլով. Թոյլ տուէք այժմ ինձ, աղօտ մարդուկիս, պա-
ասխանել այդ... այդ... ներեցէք, չգիտեմ—ինչպէս անուանել
ստեղծագործութեան այդ տեսակը:

Դուք, Վլաս Միխայլովիչ... ես ձեզ չեմ պատասխանի...
Ես կը դիմեմ ուղղակի ձեր ներշնչման աղբիւրին... ձեզ Մա-
րիա Լվովնա... Դուք, Մարիա Լվովնա, այսպէս կոչուած գաղա-
փարական մարդ էք... Դուք այնտեղ խորքերում ինչ-որ խոր-
հրդաւոր բաներ էք անում... Դուցէ մեծ, պատմական գործեր,
այդ արդէն իմ բանը չէ... Ակնյայտ է, դուք կարծում էք, որ

*) Փոքրիկ, նոզկալի մարդուկներ շրջում են իմ հայրենիքի հողի
վրայ, շրջում և վհատած տեղ են որոնում, ձեր կարելի լինէր կեանքից
թազնուել: Բոլորն էլ ուզում են էժանազին բախտ, կշտութիւն, յարմարու-
թիւններ և անգործութիւն, շրջում են և բոլոր ժամանակ զանգատում,
հառաչում այդ անգոյն վախկոտներն ու սալիկները: Փոքրիկ, գողացած
մաքեր... Մոռային, գեղեցիկ բուսեր... Մոռում են կամայուկ կեանքի կող-
քով աղօտ, ինչպէս ստուերներ, այդ մարդուկները:

ձեր այդ գործունէութիւնը ձեզ իրաւունք է տալիս վերաբերուել մարդկանց վերեւից ներքեւ: Դուք ձգտում էք բոլորի վրայ ազդել, բոլորին ուսուցանել... Դուք լարեցիք այս պատահուն մերկացնող եղանակով... Բայց եթէ մենք ապրում ենք ոչ այնպէս, ինչպէս դուք էք ցանկանում, մենք դրա համար ունենք մեր պատճառները՝ մենք մեր երիտասարդութեան ժամանակ շատ յուզուեցինք և սովից շատ տանջուեցինք. բնականաբար, հասուն տարիքում մենք ուզում ենք՝ շատ և համեղ ուտել, խմել, ուզում ենք հանգստանալ... առհասարակ, վարձատրուել առատութեամբ ջահիլ օրերի անհանգիստ, սոված կեանքի փոխարէն... Ահա մեր հոգեբանութիւնը, որ դուք չէք հաւանում, Մարիա Լվովնա, բայց նա լիովին բնական է և այլ կերպ լինել չի կարող՝ Նախ և առաջ մանրէր, պատուելի Մարիա Լվովնա, և ապա միւս մնացած յիմարութիւնները... Ուստի թողէք մեզ հանգիստ)»...

Ինչպէս բերած կտորներից կարող է տեսնել ընթերցողը, Գորկին ուսական իրականութեան այլանդակ կողմերի գլխաւոր պատճառը գտնում է բարոյապէս փչացած, վախկոտ, դէպի հասարակական կեանքը անտարբեր ինտելիգենտի մէջ, և իր անզուապ զայրոյթը թափում է այդ «մեղաւորների» վրայ, իր ոգևորութեան մէջ մոռանալով որ, այնուամենայնիւ, մինչև այժմ Ռուսաստանում ոչ մի դասակարգ չի տուել երկրին այնքան դադափարական, անձնազոհ անհատներ, կ'ասենք և մարտիրոսներ, ինչպէս հէնց այդ ինտելիգենցիան...

Մտրակողական—քարոզչական նպատակները, անշուշտ, արդարացնում են այդ միակողմանիութիւնը, որ պակասաւոր է դարձնում գրուածքը գեղարուեստական կողմից:

Շատ զօրեղ է գեղարուեստական կողմից Լէօնիդ Անդրէեւի «Կարմիր ծիծաղ» պատմուածքը, որի ընթերցումը վերջապէս է տալիս ժամանակակից պատերազմների բոլոր արհաւիրքները և ցոյց է տալիս սարսափի կատարած աւերումները մարդկային զգայուն բանականութեան մէջ:

Պատմուածքը երկու մասից է. առաջինում իր տպաւորութիւններն է պատմում այս պատերազմում երկու ոտները կորցրած մի սպայ, որ մարդասպանական արուեստի հետ ոչ մի առնչութիւն ունեցող, խաղաղ-կուլտուրական կեանք և կոմֆորտ սիրող գրականասէր է եղել և չար բախտի բերմամբ միայն ստիպուել է մասնակցել մասնային սպանութիւններին.— երկրորդ մասում խելագարութիւնից վախճանուած այդ դժ-

բախտ սպայի եղբայրն է պատմում. նա թէ և անձամբ չի մասնակցել պատերազմում, սակայն կարդացածի, լսածի և կռուի դաշտից վերադարձած հիւանդներից ու գերիներից ստացած տպաւորութիւնների տակ, ինքն ևս սկսում է կամաց-կամաց խելագարուել:

Ընթերցողին գաղափար տալու համար Լ. Անդրէեւի գունագեղ և հզօր գրչի այդ նոր արտադրութեան մասին, մենք առաջ կը բերենք այստեղ մի քանի կտորներ:

*

Հատուած վեցերորդ

... այդ մերոնք էին: Շարժումների այն տարօրինակ խճճուածութեան մէջ, որ վերջին ամսում հալածում էր երկու զօրաբանակները, մեր և թշնամու, բեկանելով բոլոր հրամանները և ծրագիրները, մենք հաւատացած էինք, որ մեր վրայ գալիս է թշնամին, այն է չորրորդ կորպուսը: Եւ արդէն ամեն բան պատրաստ էր յարձակման համար, երբ մէկը հեռադիտակով պարզ ջոկեց մեր նշանադրեստները, իսկ տասը բոլէից անց, ենթադրութիւնը դարձաւ հանգիստ և բարեբախտ վստահութիւն. այդ մերոնք էին: Եւ նրանք, ըստ երևոյթին, մեզ ճանաչեցին. նրանք մօտենում էին մեզ բոլորովին հանգիստ, և այդ անդորր շարժման մէջ զգացւում էր նրանց, ինչպէս և մեզ մօտ, նոյն բախտաւոր ժպիտը անակնկալ հանդիպման:

Եւ երբ նրանք սկսեցին կրակել, մենք առժամանակ չկարողացանք հասկանալ՝ այդ ի՞նչ է նշանակում, և դեռ ժողտում էինք,—մեր վրայ թափուող և միանգամից հարիւրաւոր մարդիկ դուրս հանող՝ շրապնելի և գնդակների կարկտի տակ: Մէկը ձայն տուեց սխալմունքի մասին, ևս հաստատ յիշում եմ այդ—մենք բոլորս տեսանք, որ այն թշնամին է և նշանադրեստը նրանն է, և ոչ մերը և առանց յապաղելու պատասխանեցինք կրակով: Այդ տարօրինակ կռուի սկզբից հաւանական է տաան և հինգ բոլէ անց՝ կտրուեց տարուեց իմ երկու ոտս, և ես ուշքի եկայ արդէն լաղարէթում, անդամահատութիւնից յետոյ միայն:

Ես հարցրի թէ ինչո՞վ վերջացաւ կռիւը, բայց ինձ տուին խուսափողական, հանդարտեցուցիչ պատասխան, որից ես հակացայ որ մենք ջարդուել ենք. իսկ յետոյ ես՝ անոտս, ուրախութեամբ համակուեցի, որ այժմ ինձ տուն կ'ուղարկեն, որ ես այնուամենայնիւ կենդանի եմ—կենդանի եմ երկար ժամանակով, ընդմիջտ: Եւ միայն մի շաբաթից յետոյ ես իմացայ մի քանի

մանրամասնութիւններ, որոնք կրկին ինձ պցեցին երկմտութեան և նոր, դեռ ևս չփորձած երկիւղի մէջ:

Այո, ինչպէս երևում է, այդ մերոնք էին,—և մեր ուումբով, մեր թնդանօթից, արձակուած, մեր զինուորից, տարաւոտերս: Եւ ոչ ոք չկարողացաւ բացատրել, թէ ինչպէս այդ պատահեց, ինչ—որ բան մթնացրեց տեսողութիւնը, և նոյն զօրքի երկու գնդերը, մի վերստի վրայ իրար դէմ կանգնած, ամբողջ ժամ փոխադարձ կոտորում էին իրար, միանգամայն հաւատացած թէ գործ ունին թշնամու հետ: Եւ յիշում էին այդ դէպքի մասին դժկամութեամբ, կիսատ—պռատ խօսքերով, և—այդ ամենից զարմանալին է—զգացւում էր, որ խօսողներից շատերը մինչև այժմ չեն գիտակցում սխալմունքը: Աւելի ճիշտը, նրանք ընդունում են սխալը, բայց կարծում են, որ նա տեղի ունեցաւ աւելի ուշ, իսկ սկզբում նրանք իսկապէս գործ ունէին թշնամու հետ, որ ընդհանուր շփոթի ժամանակ ինչ—որ մի տեղ անհետացաւ և մեզ մատնեց մեր սեփական ումբերին: Ոմանք բացարձակ խօսում էին դրա մասին, տալով ճշգրիտ բացատրութիւններ, որ նրանց թւում էին ճշմարտանման և պարզ: Ես ինքս չեմ կարող մինչև այժմ բոլորովին վստահաբար ասել, թէ ինչպէս սկսուեց այդ տարօրինակ թիւրիմացութիւնը, որովհետև հաւասարապէս պարզ տեսայ նախ մեր՝ կարմիր նշանադրեստը, իսկ յետոյ նրանցը՝ նարնջագոյնը: Եւ ինչ—որ շատ շուտ բոլորը մոռացան այդ դէպքի մասին, այնպէս մոռացան, որ խօսում էին նրա մասին, ինչպէս իսկական ճակատամարտի մասին, և այդ իմաստով զրուած և ուղարկուած էին շատ, բոլորովին անկեղծ թղթակցութիւններ, ես այդ կարդացի արդէն տանը: Դէպի մեզ, այդ կուում վիրաւորուածներին, սկզբում վերաբերւում էին մի քիչ տարօրինակ,—մեզ կարծես աւելի պակաս էին ախտոտում, քան միւս վիրաւորներին. բայց շուտով այդ էլ անցաւ: Եւ միայն նոր դէպքեր, նման նկարագրուածին, և այն, որ թշնամու զօրքում երկու վաշտեր իսկապէս համարեա գլխովին իրար կոտորել էին, գիշերը ձեռամարտի բռնուելով—տալիս է ինձ իրաւունք մտածելու, որ այնտեղ սխալմունք էր պատահել:

Մեր բժիշկը, նա, որ անդամահատութիւն կատարեց, չոր, ոսկրոտ մի ծերուկ, որից փչում էր եօղտֆորմի, թամբաքուի ծուխի և կարբոնեան թթուի հոտ, որ միշտ մի ինչ—որ բանի ժպտում էր դեղնաւուն սպիտակ, ցանցառ բեղերի միջով, աչքերը կկոցելով՝ ասաց.

—Ձեր բախտիցն է, որ դուք տուն էք գնում: Այստեղ ինչոր կարգի չեն բաները:

—Ի՞նչ կայ որ:

—Հէնց էսպէս: Կարգի չեն: Մեր ժամանակ աւելի պարզ էր բանը:

Նա մասնակցել էր վերջին եւրոպական պատերազմում, որ համարեա քառորդ դար առաջ էր եղել, և յաճախ հաճոյքով յիշում էր այն: Իսկ այս մէկը չէր հասկանում և ինչպէս նկատեցի, վախենում էր:

—Այո, կարգին չէ,—հոգոցով ասաց նա և ունքերը կիտեց, ծածկուելով Թամբաքուի ծխի ամպի մէջ:—Ես ինքս կը հեռանայի այստեղից, եթէ կարելի լինէր:

Եւ Թեքուելով ինձ վրայ, շշնջաց դեղին, ծխամզած բեղերի միջով:

—Շուտով այնպիսի վայրկեան կը հասնի, երբ ոչ ոք այս տեղից դուրս չի գնալ: Այո: Ոչ ես, ոչ ոք,—և նրա մերձեցած պառաւ աչքերում ես տեսայ նոյն սառած, բութ ապշածութիւնը: Եւ ինչ որ անուելի, անտանելի, հաղարաւոր շէնքերի անկման նման մի բան երևաց ու անհետացաւ իմ գլխում, և, ահից սարսափած, ես շշնջացի:

—Կարմիր ծիծաղ:

Եւ նա առաջինն էր, որ հասկացաւ ինձ: Նա շաապ-շտապ գլխով արաւ և հաստատեց.

—Այո: Կարմիր ծիծաղ:

Բոլորովին մօտ նստելով կողքիս և չորս կողմը նայելով, նա շշնջաց, արագ-արագ, ծերերին յատուկ ձևով, շարժելով սուր, սպիտակ մօրուքիկը:

—Դուք շուտով կը հեռանաք, և ձեզ ես կ'ասեմ: Դուք տեւաթիւ էք երբևիցէ կռիւը գժատնում: Ո՞չ: Իսկ ես տեսել եմ: Եւ նրանք ծեծկոււմ էին, ինչպէս առողջները, հասկանա՞ւմ էք, ինչպէս առողջները:—Նա մի բանի անգամ բազմախորհուրդ ձևով կրկնեց այդ նախադասութիւնը:

—Որ ի՞նչ—նոյնպէս շշնջումով և վախվիսելով հարցրի ես:

—Ոչինչ: Ինչպէս առողջները:

—Կարմիր ծիծաղ,—ասացի ես:

—Նրանց բաժանեցին ջրով:

Ես յիշեցի անձրևը, որ այնքան վախեցրեց մեզ կռուի ժամանակ, և բարկացայ:

—Դուք խելագարուել էք, բժիշկ!

—Ոչ աւելի, քան դուք: Յամենայն դէպս, ոչ աւելի:

Նա գրկեց ձեռներով սուր, պառաւային ծնկերը և բարակ ձայնով ծիծաղեց. և ուսի վրայից խեթ-խեթ աչքերը վրաս յառած, դեռ պահպանելով չոր շրթունքների վրայ այդ անսպասե-

լի և ծանր ծիծաղի արձագանքները, նա մի քանի անգամ խորամանկութեամբ աչքով նշան արաւ ինձ, իբրև թէ մենք նրա հետ միայն երկուսս գիտենք մի ինչ-որ շատ ծիծաղելի բան, որ ոչ ոք չգիտէ: Ձեռնածուծութիւններ ցոյց տուող մոզութեան պրոֆեսսորի հանդիսաւորութեամբ նա վեր-վեր բարձրացրեց ձեռքը, սահուն իջեցրեց նրան և զգուշութեամբ, երկու մատնե-րով կպաւ վերմակիս այն մասին, ուր պէտք է լինէին իմ ոտե-րը, եթէ նրանց չկտրած լինէին:

— Իսկ այս դուք հասկանո՞ւմ էք. — խորհրդաւոր ձևով հար-ցրեց նա:

Յետոյ նոյն հանդիսաւոր և բազմախորհուրդ կերպով ձեռ-քով ցոյց տուեց մի շարք մահճակալներ, որոնց վրայ պառկած էին վիրաւորները, և կրկնեց.

— Իսկ այս դուք կարո՞ղ էք բացատրել:

— Վիրաւորներ, — ասացի ես: — Վիրաւորներ:

— Վիրաւորներ, — ինչպէս արձագանգ, կրկնեց նա: — Վիրա-ւորներ: Առանց ոտերի, առանց ձեռների, պատուաւ փորե-րով, ջախջախուած կրծքերով, դուրս հանուած աչքերով: Այդ դուք հասկանո՞ւմ էք: Շատ ուրախ եմ: Ուրեմն, դուք կը հառ-կանաք և մյս...

Եւ նրա տարիքի համար անսպասելի ճկունութեամբ, նա շուռ եկաւ, կանգնեց ձեռների վրայ, օդի մէջ շարժելով ոտե-րը: Սպիտակ վերնազգեստը ներքև ծալուեց, երեսը արիւնով լքցուեց, և, յամառութեամբ նայելով վրաս տարօրինակօրէն շուռ տուած հայեացքով, նա դժուարութեամբ նետում էր կրց-կտուր խօսքեր.

— Իսկ այս... դուք նոյնպէս... հասկանո՞ւմ էք:

— Դադարէք, — վախեցած շշնջացի ես թէ ոչ ես կը ճչամ: Նա շուռ եկաւ, բնական դիրք ընդունեց, կրկին նստեց մահճակալիս մօտ և, փնջալով, ուսուցանողի ձևով նկատեց.

— Եւ ոչ ոք այդ չի հասկանում:

— Երէկ կրկին կրակում էին:

— Երէկ էլ էին կրակում: Անցեալ օրն էլ էին կրակում, — ի նշան հաստատութեան գլխով արաւ նա:

— Ես ուզում եմ տո՞ւն վերադառնալ. — կարօտագին ասացի ես: — Բժիշկ, սիրելի, ես տուն եմ ուզում: Ես չեմ կարող մնալ այստեղ: Ես դադարում եմ հաւատալ, թէ տուն կայ, ուր այն-պէս լաւ է:

Նա մի ինչ-որ այլ բանի վրայ էր մտածում, և ես լաց եղայ:

— Աստուած իմ, ես ոտներ չունիմ: Ես այնպէս սիրում

էի հեծանիւ նստել, ման գալ, վազվզել. իսկ այժմ ես ոտներ չունիմ: Իմ աջ ծնկանս ես ճօճում էի որդուս, իսկ նա ծիծաղում էր, իսկ այժմ... Անիծումս լինիք: Ինչո՞ւ գնամ: Ես միայն երեսուն տարեկան եմ... Անիծումս լինիք:

Եւ ես հեկեկում էի, հեկեկում էի, յիշելով իմ սիրելի ոտները, իմ արագ, ուժեղ ոտները: Ո՞վ խեց նրանց ինձնից, ո՞վ համարձակուեց խել նրանց:

—Լսէք,—ասաց բժիշկը, մի կողմ նայելով:—Երէկ ես տեսայ, մեզ մօտ եկաւ մի խելագար զինուոր: Թշնամու զինուոր: Նա համարեա բոլորովին մերկ էր, ծեծուած, չանգոտուած և սոված, ինչպէս անասուն. նա ամբողջապէս մազակոխուած էր, ինչպէս և մենք բոլորս, և նման էր վայրենու, նախնական մարդու, կապկի: Նա այս ու այն կողմ էր շարժում ձեռները, ծամածուում էր, երգում և բղաւում, և վրայ էր յարձակում ծեծիկներու: Նրան կերակրեցին և դուրս վաղեցին դաշտը: Էլ ուր տեղաւորել նրանց: Յերեկ և գիշեր պատառոտուն, չարագուշակ ուրուականների նման թափառում են նրանք բլրից բլուր, յետ ու առաջ և ամեն ուղղութեամբ, անճանապարհ, աննպատակ, անապաստան: Շարժում են ձեռները, հռհոււմ, բղաւում և երգում, և երբ հանդիպում են իրար, սկսում են կռուտել, և, գուցէ, չեն տեսնում իրար և անցնում են կողքով: Ինչո՞վ են նրանք կերակրւում: Երեւի, ոչնչով, և գուցէ, դիակներով, գազանների հետ միասին, այն հաստ, ճաթելու չափ կուշտ վայրենացած շների հետ միասին, որոնք ամբողջ գիշերները կռուտում են բլուրների վրայ և կաղկանձում: Գիշերները, ինչպէս թռչուններ՝ փոթորկից զարթած, ինչպէս այլանդակ թիթեռներ, նրանք հաւաքւում են կրակի վրայ, և բաւական է ցրտի դէմ խորոյկ վառել, որ կէս ժամում նրա մօտ բռնեն տասնեակ ճղճղան, զգզգուած, վայրենի սիլուէտներ, նման ցրտից դողդողացող կապիկների: Նրանց վրայ երբեմն կրակում են սխալմամբ, երբեմն դիտմամբ, համբերութիւնից դուրս եկած նրանց անիմաստ, վախեցնող ճիչից...

—Ես տո՛ւն եմ ուզում,—ճչում էի, խցելով ականջներըս: Կարծես բամբակի միջով, խուլ և ուրուականի նման կտկտում էին իմ տանջուած ուղեղը նորանոր սարսափելի խօսքեր.

—...Նրանք շատ են: Նրանք մեռնում են հարիւրներով անդունդների մէջ, գայլային փոսերում, որ պատրաստում են առողջների և խելօքների համար, փշփշոտ մափտուկների մնացորդների և ցիցերի վրայ. նրանք խառնւում են կանոնաւոր, խելացի պատերազմների մէջ և կոււում, ինչպէս հերոսներ միշտ

առաջնակարգ, միշտ աներկիւղ. բայց յաճախ խփում են իւրա-
յիններին: Ես նրանց հաւանում եմ: Այո՛րոպէիս ես դեռ միայն
սկսում եմ խելքս կորցնել և այդ պատճառով նստել եմ և զրու-
ցում եմ ձեզ հետ, իսկ երբ բանականութիւնը իսպառ կը
թողնի ինձ, ես դուրս կը գամ դաշտ;—ես դուրս կը գամ
դաշտ, ես ձայն կը տամ, և կը հաւաքեմ իմ շուրջ այդ քաջե-
րին, այդ աներկիւղ ասպետներին, և պատերազմ կը յայտա-
բարեմ ամբողջ աշխարհին: Ուրախ խմբով, նուագելով և եր-
գելով, մենք կը մտնենք քաղաքներ ու գիւղեր, և ուր մենք
ացնենք, այնտեղ ամեն ինչ կարմիր կը դառնայ, այն-
տեղ ամեն ինչ կը սկսի պտտել և պարել, ինչպէս
կրակ, նրանք, որոնք չեն մեռել, կը միանան մեզ, և մեր
քաջ զօրքը կ'աճի, ինչպէս հեղեղ, և կը մաքրի այս ամբողջ
աշխարհը: Ո՛վ ասաց, թէ չի կարելի սպանել, այրել և կողոպ-
տել...

Նա արդէն բղաւում էր, այդ խելագար բժիշկը, և իր ճի-
շով կարծես զարթեցրեց թմրած ցաւը նրանց, որոնց կուրծքե-
րն ու փորերն պատռտտուած էին, և աչքերը հանուած և ու-
տերը կտրած: Լայն, չանգւտող, լացող հառաչանքով լցունց
հիւանդների դահլիճը, և ամեն կողմից դէպի մեզ շուռ եկան
դալուկ, դեղնած, հիւժուած դէմքեր, ոմանք առանց աչքերի,
ոմանք այնպիսի հրէշաւոր այլանդակութեան մէջ, կարծես դը-
ժովքիդ վերադարձած լինէին նրանք: Եւ նրանք հառաչում էին և
լսում, և բաց դռնից զգուշութեամբ նայում էր աշխարհի վրայ
բարձրացած սև, անձև ստուերը, և խելագար ծերը ճշում էր,
տարածելով ձեռները.

—Ո՛վ ասաց, թէ չի կարելի սպանել, այրել և կողոպտել:
Մենք պիտի սպանենք, և կողոպտենք, և այրենք: Ուրախ, ան-
հոգ քաջերի մի վոհմակ՝ մենք կը կործանենք ամեն ինչ. նրանց
շէնքերը, համալսարանները և թանգարանները. ուրախ տղերք լի
բոցավառ ծիծաղով—մենք կը պարենք աւերակները վրայ: Իբրև
հայրենիք ես կը յայտարարեմ դժատունը. մեր թշնամի և
խելագար—բոլոր նրանց, ով դեռ չի խելագարուել, և երբ մե-
ծըս, անյաղթելիս, բերկրեալս կը թագաւորեմ աշխարհի վրայ,
ինչպէս նրա միակ տէր և տիրական,—ինչպիսի՛ ուրախ ծիծաղ
կը հնչի ամբողջ տիեզերքում:

—Կարմիր ծիծաղ,—ճչացի ես, ընդհատելով նրան.—Աղա-
տեցէ՛ք: Ես կրկին լսում եմ կարմիր ծիծաղ:

—Բարեկամներ,—շարունակեց բժիշկը, դիմելով հառաչող-
ներին, այլանդակուած ստուերներին:—Բարեկամներ. մենք
կ'ունենանք կարմիր լուսին և կարմիր արեգակ, և դազանները

կ'ունենան կարմիր ուրախ մորթի, և մենք կը պոկենք նրանց կաշին,—ով չափազանց սպիտակ է, ով չափազանց սպիտակ է... Դուք չէք փորձել արիւն խմել: Նա մի քիչ մածուցիկ է, մի քիչ տաք, բայց նա կարմիր է, և նա այնպիսի ուրախ կարմիր ծիծաղ ունի...

Ութերորդ հատուած

... Ինքնաեռի շուրջ, իսկական ինքնաեռի շուրջ, որից շոգին ժայթքում էր, ինչպէս շոգեկառքից—մինչև անգամ լամպի ապակին մի քիչ մզապատուեց, այնպէս ուժգին էր բարձրանում շոգին: Եւ թասերն էլ նոյնն էին, դրսից կապոյտ և ներսից սպիտակ, շատ գեղեցիկ թասեր, որ ընծայեցին մեզ դեռ մեր հարսանիքին: Քենիս ընծայեց—նա շատ լաւ և բարի կէն է:

—Միթէ բոլորն էլ ողջ են,—անվստահութեամբ հարցրի ես, խառնելով շաքարը բաժակում արծաթէ մաքուր գդալով:

—Մէկը կոտորեցին,—ասաց կինս ցրուած. նա այդ ժամանակ բռնում էր բաց ծորակը, և նրանից գեղեցիկ և սահուն վազում էր տաք ջուր:

Ես ծիծաղեցի:

—Այդ ինչո՞ւ,—հարցրեց եղբայրս:

—Այնպէս: Դէ, մի անգամ էլ տարէք ինձ առանձնասենեակս: Նեղութիւն կրէք հերոսի համար! Պարապ մարապ մնացիք առանց ինձ, այժմ հերիք է, ես ձեզ կը ստիպեմ աշխատել—և ես կատակի համար, ի հարկէ, երգեցի. Мы храбро на враговъ, на бой, друзья спѣшимъ...

Նրանք հասկացան կատակը և նոյնպէս ժպտացին, միայն կինս չբարձրացրեց երեսը. նա նորից սրբում էր թասերը մաքուր ասեղնազործած սրբիչով: Առանձնասենեակումս ես կրկին տեսայ. երկնազոյն պատտաներ, լամպը կանաչ լուսամբոյով և սեղանը, որի վրայ դրուած էր ջրով գրաֆինը: Եւ նա մի քիչ թողոտուած էր:

—Դէ մի քիչ ջուր ածէք այս տեղից,—ուրախ-ուրախ հրամայեցի ես:

—Չէ՞ որ դու նոր թէյ խմեցիր:

—Ո՛չինչ, ո՛չինչ, ածէք: Իսկ դու,—ասացի ես կնոջս,—վերցրու բալիկիս և նստիր մի քիչ այն սենեակում: Խնդրում եմ:

Ես մանր կռածելով, վայելքով խմում էի ջուրը, իսկ հարևան սենեակում նստած էր կինս և որդիս, և ես նրանց չէի տեսնում:

—Այդպէս, լաւ է: Այժմ եկէք այստեղ: Բայց ինչո՞ւ որդիս այդքան ուշ չի պառկում քնելու:

—Նա ուրախ է, որ դու վերադարձել ես: Սիրելիս, դնս հօրդ մօտ:

Բայց մանուկը լաց եղաւ և ծածկուեց մօր ոտներին արանքում:

—Ինչո՞ւ է նա լալիս,—տարակուսելով հարցրի ես և նայեցի շուրջս.—ինչո՞ւ դուք բոլորդ այդպէս գունատ էք, և լուռ եք, և ման էք գալիս իմ յետևից, ինչպէս ստուերներ:

Եղբայրս բարձր ծիծաղեց և ասաց.

—Մենք չենք լուռ:

Եւ քոյրս ասաց.

—Մենք բոլոր ժամանակ խօսում ենք:

—Ես կը գնամ ընթրիքի մասին կարգադրելու,—ասաց մայրս և շտապ-շտապ դուրս եկաւ:

—Այո, դուք լուռ եք,—անսպասելի վստահութեամբ կրկնեցի ես.—Առաւօտուանից հէնց ես չեմ լսում ձեզնից մի խօսք, միայն ես եմ դուս տալիս, ծիծաղում, ուրախանում: Միթէ դուք ուրախ չէք ինձով: Եւ ինչո՞ւ դուք խոյս էք տալիս վերադառնալու, միթէ ես այդքան փոխուել եմ: Ես հայելիներ էլ չեմ տեսնում: Դուք նրանց հեռացրել էք: Տուէք այստեղ հայելին:

—Իսկոյն կը բերեմ,—պատասխանեց կինս և երկար ժամանակ չէր վերադառնում, իսկ հայելին բերաւ աղախինը: Ես նայեցի նրա մէջ, և ես արդէն ինձ տեսել էին վագոնում, վոկզալում—այդ նոյն երեսն էր, մի քիչ ծերացած, բայց ամենասովորականը: Իսկ նրանք, կարծեմ, սպասում էին չգիտեմ ինչու, որ ես կը ճչամ և ուշաթափ կ'ընկնեմ,—այնքան ուրախացան նրանք, երբ ես հանգիստ հարցրի.

—Այստեղ ի՞նչ անսովոր բան կայ:

Աւելի և աւելի բարձր ծիծաղելով, քոյրս շտապով դուրս եկաւ, իսկ եղբայրս ասաց վստահ և հանգիստ.

—Այո: Դու քիչ ես փոխուել: Մի քիչ ճաղատուել ես:

—Շնորհակալ եղիր և նրա համար, որ գլուխս մնացել է, —անտարբերութեամբ պատասխանեցի ես.—Բայց ո՞ւր են նրանք բոլորը փախչում. կամ կինս կամ քոյրս ու մայրս: Մի քիչ էլ ինձ քիչ, ման ածիր սենեակներում: Ինչ յարմար բազկաթոռ է, բոլորովին անադուլ: Ո՞րքան էք վճարել: Իսկ ես արդէն փող չեմ խնայի. այնպիսի ոտներ կ'առնեմ, որ աւելի լաւ... Հեծանիւ:

Նա կախուած էր պատից, դեռ բոլորովին նոր, միայն առանց լցուած օդի, ներս ընկած բեղինի շրջանակներով: Յետևի անի-

ւին կպել էր չորացած ցեխի կտոր—վերջին անգամ զբօսնելուցս յետոյ։ Նղբայրս լուռ էր և չէր շարժում բազկաթուռ, և ես հասկացայ այդ լուռութիւնը և այդ անվճռականութիւնը։

—Մեր գնդում միայն չորս սպայ կենդանի մնացին,—դառնութեամբ ասացի ես։—Ես շատ բախտաւոր եմ... Իսկ այդ հեծանիւր վերցրու քեզ, էգուց վերցրու։

—Լաւ, ես կը վերցնեմ,—հեղութեամբ համաձայնուեց եղբայրս։—Մեզանում քաղաքի կէսը սուգի մէջ է։ Իսկ ոտներդ —այդ, իսկ որ...

—Իհարկէ։ Ես թղթատար (պոստալիօն) չեմ։

Նղբայրս յանկարծակի կանգ առաւ և հարցրեց.

—Իսկ ինչո՞ւ է դողդողում գլուխդ։

—Դատարկ բան է։ Այդ կ'անցնի, ասաց բժիշկը։

—Եւ ձեռքներդ։

—Այո, այո։ Եւ ձեռներս։ Ամէնը կ'անցնի։ Քշիւր, խնդրում եմ, ձանձրացրեց կանգ առնելը։

Նրանք իմ տրամադրութիւնս փչացրին, այդ դժգոհ մարդիկ, սակայն ուրախութիւնս կրկին վերադարձաւ, երբ սկսեցին պատրաստել անկողինս. իսկական անկողին, գեղեցիկ մահճակալի վրայ, մահճակալի, որ ես գնեցի նախ քան հարսանիքս, չորս տարի սրանից առաջ։ Փռեցին մաքուր սաւան, յետոյ նորփորփեցին բարձերս, ծալեցին վերմակիս կողքերը,—իսկ ես նայում էի այդ հանդիսաւոր գործողութիւնները վրայ, և աչքերումս կանգնած էին արցունքներ՝ ծիծաղից։

—Իսկ այժմ շորերս հանիր և պառկեցրու,—ասացի կընտրու։—Ինչպէս լաւ է։

—Իսկոյն, սիրելիս։

—Շուտով։

—Իսկոյն, սիրելիս։

—Այդ ի՞նչ է։

—Իսկոյն, սիրելիս։

Նա կանգնած էր մէջքիս յետևում, տուալէտի մօտ, և ես իղուր էի շուռ տալիս գլուխս, նրան մեծանելու համար։ Եւ յանկարծ նա ճչաց, այնպէս ճչաց, ինչպէս ճչում են միայն պատերազմում։

—Այդ ի՞նչ է։

Եւ նետուեց դէպի ինձ, գրկեց, ընկաւ մօտս, թագցնելով գլուխը կտրուած ոտերիս մօտ, սարսափով հեռանալով նրանցից և նորից վրայ ընկնելով, համբուրելով այդ կտորները և լալով։

—Դու ինչպիսի՞ն էիր։ Ախր դու երեսուն տարեկան ես

միայն: Ջահիլ, գեղեցիկ էիր: Այս ի՞նչ է: Որքան անգութ են մարդիկ: Ինչի՞ համար է այդ: Ո՞ւմ է այդ հարկաւոր: Դու, իմ հեզ, իմ խեղճ, իմ սիրելի, սիրելիս...

Եւ այդ ժամանակ նրա աղաղակից վրայ հասան նրանք բոլորը, և մայրս, և քոյրս, և դայեակս, և նրանք բոլորը լալիս էին, ինչ-որ ասում էին, թաւալւում էին ոտերիս տակ, և այդպէս լալիս: Իսկ շէմքում կանգնած էր եղբայրս, գունատ, բոլորովին սպիտակ, դողդոջուն ծնօտով և կլզտոցով աղաղակում էր.

— Ես այստեղ ձեզ հետ կը խելագարուեմ: Կը խելագարուեմ:

Իսկ մայրս սողում էր բազկաթոռիս մօտ և արդէն չէր ճչում, այլ միայն խռխռում էր և գլուխը խփում անիւներին: Եւ մաքուր, տփտփած բարձերով, կողքերը ծալած վերմակով կանգնած էր մահճակալս, նոյն այն մահճակալը, որ ես գնեցի չորս տարի առաջ—հարսանիքիցս առաջ...

Բաւականանք այս երկու կտորով: Կարծում ենք բերած հատուածներից արդէն կարելի է գուշակել թէ որքան զօրեղ տպաւորութիւն է թողնում Լ. Անդրէեւի այդ պատմուածքը իր ամբողջութեան մէջ:

S.